

TIL PAS

Helt fra deres tidligste fremkomst i romersk jernalder og mere end et årtusinde frem var drikkeglas både sjældne og kostbare i Danmark. Først i slutningen af middelalderen blev glasset gradvis mere almindeligt, men det var dog stadig en luksus, som var forbeholdt den bedststillede del af befolkningen. I renessancen indtraf der et markant skifte i smag og teknik inden for kunst, håndværk og arkitektur. Hensynet til tidens mere komfortable boligformer betød, at kongens borge, adelens slotte og velstillede borgeres købstadgårde fik flere og større vinduer. Ikke blot disse vinduesglas, men også et umætteligt behov for drikkeglas til tidens mange fester medførte, at kongen og dele af adelen fik en interesse i at etablere en hjemlig produktion af glas som et billigere alternativ til den dyre import.

*

Det ældst kendte danske glasværk blev anlagt omkring 1550 ved herregården Visborggård ved Hadsund. Dette glasværk fik en afløser, der omkring 1580 leverede ruderne til den endnu eksisterende hovedbygning på Visborggård. Glasværkerne lå på et sted, der fortsat hedder Glargårde. Glar er den gamle betegnelse for rude eller glas, og den dag i dag kender vi det fra ordet glarmester.

Omkring 1582 anlagde Frederik 2. det første af en række glasværksteder i skovene mellem Silkeborg og Skander-

borg (se Skalk 1964:6). Det var kongens hensigt at udnytte skovens mange vindfælder, stormfældede træer, som brændsel ved glasproduktionen. På den tid arbejdede man kun i et glasværk i sommerhalvåret. Ovnene, der blev bygget af sandsten, var normalt udtjent efter et halvt års produktion. Undertiden byggede man en ny ovn på samme sted, hvis der ellers var træ nok i nærheden. Var det ikke tilfældet, flyttede man glasværket til en ny plads. Frem til omkring 1610 har man kendskab til syv glasværksteder i Silkeborgskovene. Det var fra disse værksteder, at kongen fik ruderne til sine slotte, bl.a. til det nyopførte Frederiksborg Slot og til moderniseringen af Kronborg. Både ved landsbyerne Rye og Them viser stednavnet Glarbo, hvor glasværkerne lå.

I Vendsyssel blev der omkring år 1600 etableret et par glashytter under herregården Voergård, ligesom der på Djursland kendes til flere glasværker fra denne tid. Begge steder optræder i den forbindelse stednavnet Hytten. Ved Rosenholm Slot ved Hornslet havde Holger

Titelbillede: *Drikkende bønder*. – Stik (udsnit) af Cornelis Dusart, 1685.

Rosenkrantz i nogle år sin egen glas-hytte, der blev drevet af glasmagere, der var flyttet fra Glarbo. Også i de danske landsdele øst for Øresund blev der oprettet glashytter i 15- og 1600-årene.

Pasglasset var renæssancetidens foretrukne drikkeglas i Danmark. Det var en videreudvikling af middelalderens stangenglas, som er en tysk fællesbetegnelse for cylinderformede glas, der var fremstillet ved at selve røret og den deri op-

stukne fod er blæst i ét stykke. Foruden pasglas drejer det sig om forskellige glastyper, som bærer navnene bennikeglas, kolleglas, humper og fløjter. Pasglasset er ofte gengivet på malerier og tryk fra 1600-årene. Heraf ses det, at det mest var øl, der blev nydt af dette glas.

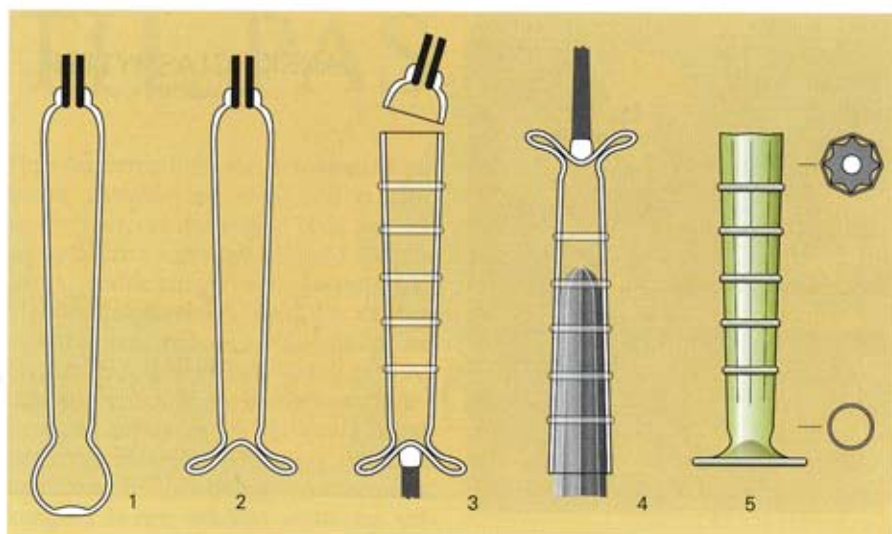
De fleste pasglas, der er fundet i Danmark, er fremstillet som glatte rør. Kun fra de sydsvenske glashytter og fra hytterne i Glarbo ved Rye findes der skår af en anden slags pasglas, som er fremstil-

Danske renæssanceglas.

Størrelse 1:5.

1. Lille flaske.
2. Salvekrukke.
3. Flaske med tragthals.
4. Stangenglas.
5. Rundbuget flaske.
6. Krus.
7. Igel (kolleglas).
8. Pasglas.

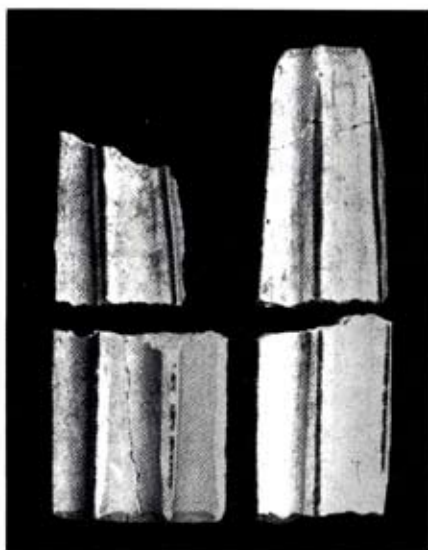

Fremstilling af et ottekantet pasglas: 1. Glasset blæses cylindrisk og indsnævres nederst. – 2. Foden dannes af to glaslag ved klemning. – 3. Glasset åbnes og riglerne påsættes. – 4. Glasset presses ned over formklodsen. – 5. Det færdige pasglas.

let ved, at man har blæst det rødgående glas ned i en såkaldt optikform. Herved fik glasset en rillet struktur.

Mundingen på de fleste udgravede pasglas er ottekantet, enkelte gange seks- eller syvkantet, medens underdelen altid er rund ligesom foden. De kantede glas blev fremstillet ved, at man trykkede det endnu glohede og formbare pasglas ned over en kegleformet formklods (dorn), der havde et kantet tværnsnit. Fra de danske glasværker kendes flere fund af disse nærmest stjerneformede dorne, fremstillet af pibeler og sortbrændte på de skarpe spidser. Dette viser, at dornen er blevet trykket ned i det varme rørformede pasglas, hvorved glasset har fået den kantede form.

Pasglassene har mellem to og seks pålagte glastråde, såkaldte rigler, oftest i glassets egen grønlig farve, men der

Formklodser af pibeler fra Stenhule ved Them. – Fot: K. Munk.

optræder også glas med blå rigler. Disse rigler kan være enten glatte eller have en riflet struktur. Selve ordet pasglas stammer fra disse tråde, der er smeltet på glasset, og som på hollandsk kaldtes for pas. Datidens drikkeskik foreskrev, at man i én mundfuld skulle drikke den mængde øl, der var mellem to pas – heraf talemåden »at drikke til pas«. Hvis man ikke kunne ramme pasmærket, måtte man drikke endnu en skål. På et højt saksisk pasglas, der findes på Kulturen i Lund, er der skrevet et drikkevers, hvoraf et par linier i oversættelse lyder: »men den som ej sit pas kan tømme, skal straks drikke endnu etc. Pasglassene kendes endvidere fra lavsceremonier, hvor medlemmerne deltog i drikkekongurrencer. Glasset gik på omgang rundt om bordet, og hver især drak til pas.

I de skriftlige kilder støder man ofte på hele eller halve bennikeglas. Der har hidtil hersket tvivl om, hvordan disse glas har set ud. Ordet bennike eller bennicken stammer sandsynligvis fra middelaldertysk »Bendeken«, som betyder bånd. På hollandsk er en benike et glas, der er gjort i et stykke, altså med stangenglas-teknik. Meget tyder således på, at bennikeglas betegner et rørglas, som havde form og størrelse som et pasglas, men som havde pålagte tråde i spiral. Bennikeglasset har således ikke haft de præcist afsatte pasmærker, som man anvendte ved datidens populære drikkekongurrencer.

Den lysgrønne farve, der er karakteristisk for både middelalderens og renæssancens glas, skyldes, at glasset blev fremstillet af lokalt opgravet sand og potaske, dvs. aske fra bøgetræ. Den grønne tone skyldes, at sand altid indeholder en smule jern, og farven varierer efter sandets jernindhold. Dette grønne

Drikkelag. Bonden til højre holder et pasglas frem. – Stik af Pieter Nolpe.

glas kaldes populært for waldglas (dvs. skovglas), fællesbetegnelsen for nordeuropæisk glas fra middelalder og renæssance.

Glasmaker arbejdende med formklods. – Diderot og d' Alemberts encyklopædi.

T.v. pasglas fundet i København. T.h. rådhusglasset fra Odense 1880.

Fra de fleste danske og sydsvenske glasværksteder og fra mange byudgravninger er der fundet skår af pasglas. Datidens drikkeskik er dog skyld i, at der stort set ikke er bevaret nogen hele pasglas. Ved udgravninger i København, fra Riberhus i Ribe og fra Rosenholms voldgrav er fundet omtrent intakte, glatte pasglas.

I forbindelse med nedrivningen af det gamle Odense Rådhus i 1880 fandt man et næsten intakt smalt, glat, cylinderformet pasglas med en blå, tandet rigle i spiral lidt over glassets midte og en tilsvarende blå rigle nederst på det grønne glas.

Fra udgravninger ved Glarbo ved Rye kendes der et omtrent helt ottekantet pasglas med optik. I en brandtomt ved Vallensgård på Bornholm er der fundet skår fra adskillige store pasglas med optik. Tilsvarende glas er udgravet ved Vejlrø Præstegård uden for Næstved. Skår af glatte pasglas er bl.a. fundet på

Hammershus Ruin, Gurre Slot i Nordsjælland, Sæbygård i Vendsyssel og på Grønborg ved Tønder.

Pasglasset optræder ofte i de kongelige regnskaber. Af Kong Hans' dronning Christines detaljerede hofregnskaber fra begyndelsen af 1500-årene fremgår, at hun indkøbte pasglas i tøndevis til husholdningen på bl.a. Nyborg Slot. Prisen for en tønde med drikkeglas var mellem 2 og 3 mark. Hun købte også en tønde glas til et bryllup i Odense og bestilte 6000 glas til en fest på Koldinghus. Man kan ligeledes se i de kongelige regnskaber, at kongen havde et forbrug på en tønde glas i forbindelse med sit årlige ophold på Nyborg Slot. Fra glashytterne ved Silkeborg bestilte hoffet ikke mindre end 35.000 glas til Christian 4.s kroning i 1596. Heraf var der 10.000 hele og 5.000 halve bennikeglas. 26. oktober 1597 bestilte hofmesteren på Haderslevhus 30.000 bennikeglas fra glashytterne ved Silkeborg, og samme år indkøbte kongen 4.000 pasglas i forbindelse med et besøg af udenlandske fyrster i Odense. I perioden 1648-52 leverede glaskræmmer Johan Thomsen i København mere end 70.000 drikkeglas til hoffet. Det drejede sig bl.a. om rør, stangenglas og pasglas.

Glassene overlevede sjældent datidens fester, for efter tidens skik blev glasset nemlig smadret, efter at man havde drukket kongens skål. I ikke-kongelige kredse var det almindeligt, at man efter middagen knuste glassene på kvindebordet. Da man tømte Rosenholms voldgrav (se Skalk 1962:3), fandt man bl.a. en mængde skår af danske renæssanceglas, hvoraf en stor del var pasglas. Disse glas lå næsten alle i voldgraven mod vest, neden for vinduerne i Vinterstuen. Her er glassene sikkert smidt

ud ad vinduerne efter drikkegilder eller andre festlige lejligheder.

På Fyn holdt skikken at drikke til pas sig langt op i 1700-årene, hvor det fra regnskaber og skatteopgørelser fremgår, at bønderne anvendte pasglas ved gilder, barnedåb, bryllupper og lignende fester. Glassene lejede de hos urtekræmmere og købmænd, der opbevarede de på daværende tidspunkt flere hundrede år gamle renæssanceglas i trækasser. En lageropgørelse fra købmand Hendrich Sourbrøge i Odense fra 1760 fortæller, at han opbevarede »såkaldte passeglas, som alene bruges til at leje ud til bondebryllupper og barsler, der alletider har været en sædvane«. Urtekræmmeren Peder Bolter i Odense havde i alt 998 store og små pasglas til udlån. I alt fandtes der

i Odense ikke mindre end 6.159 pasglas hos tyve købmænd og urtekræmmere. Fra Assens opgives det, at købmændene havde lange og korte pasglas »at udlåne til bondebryllupper og gilder«. Købmand Hans Legardt i Østergade opgav i 1761 sin beholdning til 508 grønne pasglas.

*

At »drikke til pas« er et af mange eksempler på en tradition, der begynder blandt konge og adel for siden at blive overtaget af landets øvrige borgere. Som dette eksempel viser, blev disse skikke ofte videreført i bondestanden meget længe efter, at skikken var ophørt i de højeste samfundsklasser.

Torben Sode

PASGLAS

Blandt de mange fund af såvel fine sager som hverdagsting, der i tidens løb er gjort i forbindelse med frilægningerne af ruinerne på den prægtige bornholmske borg Hammershus, var også skår af pasglas. De blev blandt andet fundet øst for det 6 stokværk høje manteltårn i år 1900. På grundlag af disse skår har konservator Torben Sode ladet fremstille moderne kopier, som nu kan tilbydes Skalks læsere.

Hammershus-pasglasset er lysgrønt og måler ca. 25 cm i højden. Det kan leveres med pasmærker i glassets egen farve eller med koboltblå tværbånd. Prisen incl. forsendelse pr. glas er 275 kr.

